

Förf. diskuterar skillnaden mellan att studera handböckernas texter och gudstjänstmaterial vilka uppkommit som en reaktion på upplevda missförhållanden. Gudstjänsterna som studeras har i allmänhet inte varit avsett att upprepas till skillnad från handboks-material. Något material utgörs av gudstjänstdeltagarnas minnen. I den källkritiska diskussionen glömmes förf. att dessa minnen till stor del måste förutsättas vara emotionellt laddade. Den feministisk-teologiska kontexten till det svenska materialet presenteras med utgångspunkt i begreppen kritik och rekonstruktion. Feministisk kritik av kristen gudstjänstradition och vad som betecknas som de konstruktiva alternativ som gestaltas i den feministiska liturgiska rörelsen diskuteras. Bibelmanvändningen i gudstjänsten, det verbala språket samt hur gudstjänsterna gestaltas behandlas. Förf. pekar på två frågor som handlar om gestaltning och som hon menar i hög grad har med makt, auktoritet och kontroll att göra, nämligen kvinnors rätt till ämbetet och regleringen som omgärdar firandet av sakramenten. Den liturgiska feministiska rörelsen framställs som en rörelse vilken betonar Guds immanens, med bejakande av skapelsens inneboende helighet. Däremot finns en återhållsamhet vad gäller kristologi, liksom vad gäller en transcendent gudsbild.

I kapitlet »Dilemma och strategier» förs en teoretisk diskussion om den feministiska liturgiska rörelsens ambition att rekonstruera kristen gudstjänstradition och hur detta har relaterats till könsteoretiska förutsättningar samt hur relationen till den feministiska rörelsens ambition att vara kyrka skiljer sig från hur kristen kyrka hittills tagit gestalt.

Gudstjänsterna analyseras med särskild hänsyn till »rituella och systematisk-teologiska tendenser». Den första materialgruppen består av gudstjänster som »ligger förhållandevis nära den kristna gudstjänstens grundstruktur eller *ordo*». Analys-schemat följer mässans uppbyggnad: Inledningen, Ordet, Måltiden och Avslutningen. Den andra materialgruppen utgörs av samlingar som står fria från gudstjänstens *ordo* och som av arrangörerna inte självklart kallats för gudstjänst. Resultaten sätts in i en ecklesiologisk reflexion över den feministisk liturgiska rörelsen och då primärt som den kommit till uttryck i materialet. Förf. låter tre olika ecklesiologiska sammanhang brytas mot varandra; den feministiska liturgiska rörelsen, Svenska kyrkan som konfessionellt, juridiskt och geografiskt avgränsad storhet, samt en feministisk tolkning av den ekumeniska visionen av kyrkan som *koinonia*.

En gedigen materialinsamling har genomförts som resulterat i analyser med feministiska förtecken i relation till liturgisk teologi och ecklesiologi. Ibland är det svårt att följa resonemanget då utvecklingar i detal-

jer och sådant som intresserar förf. gör att läsaren riskerar att tappa helhetsbilden. Avhandlingens resultat är glasklart: att den feministiska liturgiska rörelsens anspråk handlar på kort sikt om att skapa utrymme för kvinnor att fira gudstjänst på nya sätt uttryckt i visionen om kvinnokyrkans jämlika lärjungaskap, i *exodus* från patriarkala strukturer. Vidare visas att kravet i förlängningen går längre, till en förändring av hela den kyrkliga gemenskapens rituella språk, liksom av sätten att strukturera makt och kön i både kyrka och samhälle. Det är i detta perspektiv som en ecklesiologisk förståelse där feministiskt tänkande finns med blir viktig.

En uppenbar risk finns för feltolkningar i den vetenskapliga analysen då förf. i några fall varit gudstjänstledare/deltagare och är djupt känslomässigt knuten till materialet. Problem uppstår vid analys av eget agerande och egna texter t.ex. när dikten Sofias lov lyfts fram. För läsaren framgår det inte om det är forskaren eller diktaren som karakteriserar texten som »en bekännelse-text, även om språket är mer poetiskt än dogmatiskt» (s. 270). Det personliga engagemanget får även till följd att avhandlingen i vissa delar framstår som normativ. Förf. markerar tydligt att hon både vill diskutera och föreslå lösningar och att hon ser sin forskning som en del av ett feministiskt förändringsprojekt. En grundläggande lösning för kyrkans kvinnor ser förf. i en förvandling av kyrkans självförståelse i teori och praktik så att kvinnors intressen räknas som fullt ut gemensamma intressen. Hon ser den feministiska rörelsen som ett försök att temporärt och i mindre skala gestalta en sida av kyrkan.

För den som vill förstå den feministiska rörelsens liturgiteologiska tankar vad gäller såväl principiellt övergripande som enskilda moment som processioner, syndabekännelse, psalmer, nattvardens liturgi etc. finns en användbar diskussion i förf.:s avhandling *Feminism och liturgi – en ecklesiologisk studie*.

Jan-Olof Aggedal

Werner G. Jeanrond: *Gudstro (Teologiska reflexioner II)*. 183 sid. Arcus Förlag, Lund 2001.

Werner Jeanrond ger ännu en gång ut en bok om Gud, som är avsedd för en bredare allmänhet. Den förra i samma serie, *Guds närvaro*, kom 1998. Jeanrond blandar vetenskapliga utredningar med reflexioner över kyrkolivet och kulturartiklar. Liksom förra gången har han samlat artiklar och föreläsningar från olika sammanhang till en volym. Författarens engagemang för att teologi ska vara en offentlig reflexion om Gud materialiseras. Texterna varierar i stil och längd,

men bakom dem känner vi igen Werner Jeanronds teologi. Gud är annorlunda och utmanar oss till förändring i alla våra relationer.

Boken är indelad i två delar, en om Gud och en om människan. De får på så sätt samma vikt, vilket är nödvändigt, enligt Jeanrond. Livet är ett mysterium, som vi bara kan komma underfund med, om vi låter våra reflexioner över Gud och människa belysa varandra.

Del I har titeln «Gudstrons belysning i nutida teologi». Det är främst tredje och andra trosartikeln som behandlas — i den ordningen. Det skapelseteologiska perspektivet saknas inte helt, men har ingen framskjutten roll. När det gäller kristologin förespråkar Jeanrond en mångfald av perspektiv i studiet av bibel och tradition. I en genomgång av fyra böcker av svenska författare ger han en helhetsbild av den aktuella kristologiska reflexionen i vår kontext.

De tre återstående kapitlen i den första delen ägnas själva belysningen. Hur belyses gudstron? Jeanrond behandlar fundamentalteologin, hermeneutiken och uppenbarelsbegreppet. Hermeneutiken är Werner Jeanronds specialområde. Han gör en snabb genomgång av utvecklingen sedan konflikten mellan Barth och Bultmann och förespråkar en mångfald av lässtrategier. Det har skett en påtaglig förskjutning i svensk teologi. Nu finns ett stort intresse för hermeneutik både vid akademin och i kyrkan.

De senaste åren har Werner Jeanrond lett ett forskningsprojekt om gudsbegreppet i den globala dialogen. En direkt frukt av det arbetet avslutar den första delen. Jeanrond konstaterar att treenighetsteologin har fått ta över den roll som uppenbarelsen tidigare haft. Tidigare har man utgått från uppenbarelsen som process. Numera utgår man ofta från reflexion över Guds väsen, uppenbarelsens källa.

Del II heter «En kristen människas frihet» och behandlar frågor om luthersk tro och identitet. Det är nyttigt att se på sitt eget arv med en annans ögon. Jeanrond fäster bl.a. vår uppmärksamhet på vikten av att den systematiska teologin i Luthers efterföljd relaterar till bibeltolkningen. Det är något som glömts bort under den tid som exegetiken haft så stark ställning i prästutbildningen att den i sig förutsatts vara normerande för kristen tro.

Jeanrond skriver om kyrkans ambivalens inför människans krav på frihet och autonomi. Ett exempel är kyrkans förhållande till kvinnorna. Strävan efter autonomi står också delvis i strid med kyrkans karaktär av gemenskap. Lösningen finner Jeanrond hos Paul Tillich, som menar att autonomi och gemenskap båda kan bejakas i teonomin, dvs. när Gud erkänns som den yttersta makten.

Bokens sista längre kapitel handlar om gudstjänstens gestaltning av kristen tro. Jeanrond kritiserar de

knep, som man kan använda sig av för att locka folk till kyrkan. Det finns ingen väg förbi arbetet med innehållet i tron. Den nya kyrkoordningens formuleringar om gudstjänsten som kyrkolivets centrum drar uppmärksamheten bort från att varje centrum behöver en omgivning, ett trosliv. Det är om detta trosliv som gudstjänsten ska bära vittnesbörd.

De tre sista kapitlen är korta och innehåller reflexioner över identitetsproblematiken, det goda samt kärleken och döden.

Genomgående relaterar Jeanrond det svenska teologiska arbetet till det internationella. Teologi är ju en pågående diskussion, som man kan och bör följa. Men samtidigt är teologi något annat än en diskussion, där det ena inlägget följer på det andra. Jeanrond ger ibland intryck av att vissa diskussioner är avslutade. Så påpekas t.ex. att Nicholas Lash hävdade att frågan om huruvida kristologin bör börja «uppifrån» eller «nedifrån» leder vilse och rättfärdiggörelseläran sägs inte vara någon diskussionspunkt efter 31 oktober 1999, då en överenskommelse mellan lutherska kyrkor och påven träffades. Riktigt så enkelt är det inte.

Det är värdefullt att få perspektiv på den svenska situationen, som bara en som levt på andra platser kan ge. Jeanrond ställer frågan om huruvida svenska teologer räds att stöta sig med folkkyrkotanken. Å ena sidan vittnar frågan om att det inte är så lätt att bilda sig en uppfattning om ett kulturklimat. I Sverige betyder det faktum att man kommer till kyrkan för att döpas, vigas och begravas inte att man använder henne som «förstahjälpen-nätverk» (s. 134). Folkfromheten går djupare än så. Å andra sidan har Jeanrond rätt i att också vi måste ta frågan om varför folket inte kommer till kyrkan på större allvar. Det finns en tendens att kyrkan blir platsen för religiositet, en plats där gemenskapen med andra är oväsentlig. Och vilka andra gemenskaper har vi egentligen att tillgå?

Det är i detta perspektiv, som jag inte heller kan avfärda Jeanronds kritik av en tendens i mitt eget teologiska arv att bortse från kyrkan. Samtidigt bör man inte underskatta betydelsen av det allvar med vilket svenska teologer har bearbetat frågan om tro och vetande. Det har också haft ett värde att teologin stått fri från kyrkliga bindningar. Det är naturligtvis omöjligt att säga något om var vi hade befunnit oss om detta inte skett. Jag tror dock att det faktum att det finns ett stort intresse inom akademin och hos allmänheten för vad teologer av facket har att säga hänger samman med vår strävan efter att delta i den offentliga debatten på samma villkor som alla andra. Särskilt i ett land med en folkkyrka har det varit väsentligt att det funnits röster som talat om Gud, som samtidigt har värnat sin frihet gentemot kyrkliga auktoriteter och läror.

Werner Jeanrond är en gränsöverskridare. Det är lovvärt, men skapar också en del problem. Jeanrond använder sig ofta av metoden att ställa två tänkare eller system mot varandra, för att sedan välja en medelväg. De alternativa ståndpunkterna tecknas med nödvändighet summariskt. Exemplet underordnas kontrastverkan. Detta får till konsekvens att den egna ståndpunkten förefaller mest nyanserad.

Vilket resultat skulle man få om man jämförde mer nyanserade framställningar med varandra? Vad har man egentligen sagt om sin egen position mer än att den befinner sig mellan några andra? Klarheten som renodlade ståndpunkter skapar är kanske inte så stor som vi förutsätter. Problemet hänger delvis samman med bokens genre. Jag ser fram emot en ny sammanhållen monografi av Jeanrond, där hans resonemang kan fördjupas. I väntan på den är det värdefullt att teologiska reflexioner erbjuds den svenska offentligheten i en lättillgänglig och uppslagsrik framställning.

För Werner Jeanrond hänger gudstron intimt samman med insikten om livets begränsning. Jag avslutar med ett citat ur sista kapitlet. Tvärtemot hur döden hanteras i vår kultur skriver Jeanrond «[v]år död ger oss relationsmöjligheter, kärleken öppnar dessa möjligheter och genom dem inbjuds vi till att upptäcka mera av vår tillvaros mysterier» (s. 178). Det är viktigt att bli inbjuden till upptäckt.

Cristina Grenholm

Bo Johnson: *Judendomen — i kristet perspektiv*. 168 sid. Arcus Förlag, Lund 2000.

Den omedelbara tanke som slog mig när jag såg boken var att påpekandet om ett kristet perspektiv är klarsynt och ärlig. Icke-judar som skriver om judendom skriver ur ett icke-judiskt perspektiv. Man kan också argumentera för att en riktig förståelse av en religion innebär att försöka sätta sig in i dess egen tankevärld. Skall judendomen verkligen förstås skall det judiska perspektivet göras till sitt eget. För att kunna göra detta är det dock en hjälp om de egna kulturella betingelserna kan medvetandegöras. Således finns det ingen motsägelse i att redovisa sina utgångspunkter samtidigt som man försöker sätta sig in i en främmande religion, det är snarare en sund startpunkt för varje religionsforskare. Vad är det då författaren Bo Johnson, professor emeritus med forskning och undervisning i Gamla testamentet vid Lunds universitet vill uppnå med det *kristna* perspektivet?

Johnson beskriver i förordet bokens syfte: «Att se judendomen ur ett kristet perspektiv innebär ett försök att finna ett sammanhang i Nya testamentets syn

på de frågor som aktualiseras och att se vilka konsekvenser detta medför i den fortsatta historien» (s. 7). Johnson vill något mer än att presentera en förståelse av judendomen. Han ser judendom och kristendom som två parallella utlöpare från Tanak/Gamla testamentet och det är interaktionen dem emellan som återkommande hamnar i fokus.

Efter ett kort inledningskapitel, där han definierar och särskiljer judendom och kristendom, följer ett 45-sidigt kapitel som behandlar judendomens historia. Väntar man sig här en uppgörelse med kristna förföljelser av judar tas detta upp sakligt, men inget mer. Därefter följer ett 35-sidigt kapitel med titeln «Tro och liv i dagens judendom», där två viktiga ämnen är moderna riktningar inom judendomen och judiska läror och ritualer. De två sistnämnda kapitlen är i sig en klar och insiktsfull redovisning av judendomen. De är helt enkelt en bra introduktion till judendomen.

Med tanke på det specifika syftet med boken är det sista kapitlet mest intressant att reflektera kring. Det inleds med en diskussion av frälsningshistorien i Tanak/Gamla testamentet. Ur det kristna perspektivet blir den brännande punkten den judiska utkorelsen. Sett i ett kristet perspektiv finns det åtminstone två sätt att förhålla sig till den judiska frälsningshistorien, vilka Johnson diskuterar. Enligt ersättningsteologin är förbundet mellan judarna och Gud upplöst och ersatt av den kristna kyrkan. För en sådan syn finns inget stöd i Nya testamentet enligt författaren. Tvåvägs-teologin innebär istället att judendom och kristendom är två parallella frälsningsvägar. Även detta förhållningssätt är problematiskt att förena med vissa uttalanden i Nya testamentet. Det är dock klart att judendomen har en funktion att fylla enligt Nya testamentet, även om det inte erbjuder några färdiga svar i denna fråga.

Enligt Johnson är en humanistisk grundsyn det som förenar kristendom och judendom, medan synen på Jesus Kristus är en viktig skilljepunkt. Här diskuteras även skulden till Jesu korsfästelse. Om man antar att ett fåtal judar var delaktiga i Jesu död, ligger det stora problemet i, enligt författaren, att judarna som kollektiv hållits ansvariga för detta. Ett svindlande motexempel nämns: Skall alla tyskar för all framtid hållas ansvariga för förintelsen? Här kan man se att Johnson beslutar sig för att ta moralisk ställning i vissa frågor. Frågan som tas upp har en motsvarighet i dagens inflammerade situation mellan israeler och palestinier (vilket är en koppling författaren inte gör). På olika håll framställs alla israeler eller till och med alla judar som ansvariga för eventuella övergrepp på palestinier. Som kontrast byggs ett lovvärt intellektuellt försvar mot fördomar gentemot muslimer, inte sällan av akademiker, där spänningarna mellan vissa muslimska grupper och väst sätts in i ett förstäligt